

Lietuvių ir lenkų emigrantų politinių ryšių ženklai 1940–1990 m.

1940 m. Sovietų Sąjungai aneksavus Lietuvą, lietuvių politinė išeivija Vakaruose išitraukė į Lietuvos laisvinimo sąjūdį. Vienu iš jį stiprinančių veiksnių lietuviai laikė ryšių su emigrantais iš Rytų ir Vidurio Europos šalių, patekusių į sovietų įtaką, palaikymą. Tai turėjo padėti telkti šios Europos dalies tautų pajėgas, turinčias panašų tikslą – atkurti savo tėvynių laisvę ir nepriklausomybę.

ĮVADAS

Politinė lietuvių išeivijos veikla keliant Vakaruose Lietuvos laisvės bylą autoriaus tyrinėjimų akiratyje atsirado prieš du dešimtmečius. Per šį netrumpą laikotarpį nuodugniai susipažinta su grįžtančiais iš Amerikoje ir Vakarų Europoje nuolat veikusios Lietuvos diplomatinės tarnybos archyvais. Jais paremti tyrimai, skirti nepriklausomos Lietuvos valstybės atkūrimui, buvo įprasminti trijose knygose¹. Jose, be kita ko, galima atsekti ir lietuvių išeivijos siekį užmegzti ir palaikyti glaudžius ryšius su kaimyninių tautų išeivių organizacijomis ar pavieniais veikėjais. Taip kilo mintis susitelkti į istorinių sukrėtimų patyrusių lietuvių ir lenkų tautų išeivių tarpusavio ryšių plėtrą XX a. antrojoje pusėje.

Iki šiolei šią temą bene plačiausiai nagrinėjo lenkų istorikas Krzysztof Tarka. Jo straipsnis „Derybos su Baltijos šalių atstovais“² – tai reikšmingas, Lenkijos archyvais paremtas istorinis tyrimas. Faktų, patvirtinančių lietuvių ir lenkų politinių emigrantų bendradarbiavimą svarstant Europos vienijimosi galimybes randama ir Sławomiro Łukasiewicziaus monografijoje³.

Savo ruožtu lietuvių tyrėjai jau irgi spėjo pasižymėti šiame bare ir 2014 m. išleido dokumentų rinkinį „Lietuvių ir lenkų santykiai išeivijoje 1945–1990 m.“⁴. Jame skelbiami Kauno Vytauto Didžiojo universiteto Lietuvių išeivijos institute saugomi dokumentai. Be to, šio leidinio sudarytoja istorikė Giedrė Milerytė-Japertienė jo įžangoje pateikė bandymų megzti lietuvių ir lenkų santykius po Antrojo pasaulinio karo apžvalgą. Jau parašius šį straipsnį, pasirodė ir G. Milerytės-Japertienės monografija⁵, parengta jos disertacijos pagrindu.

Šiuo straipsniu, kurio atsiradimas sietinas su 2016 m. Varšuvoje, tarptautinėje lenkų išeivijos konferencijoje, skaitytu pranešimu, siekiama atskleisti dviejų kaimyninių lietuvių ir lenkų tautų politinės emigracijos ryšių atsiradimą ir plėtrą, t. y. genezę. Chronologinės tyrimo ribos apima abiejų tautų netektos valstybinės nepriklausomybės

laikotarpi. Rengiant straipsnį pasitelkti ne tik minėti, dabar jau nesunkiai prieinami, Kauno Vytauto Didžiojo universiteto Lietuvių išeivijos instituto (toliau – VDU LII) archyviniai šaltiniai, bet ir susigrąžinti lietuvių išeivijos archyvai, saugomi Lietuvos centrinio valstybės archyvo (toliau – LCVA) 648-ajame (Lietuvos pasiuntinybė Londone), 658-ajame (Lietuvos konsulas Niujorke) ir 668-ajame (Lietuvos diplomatijos šefas) fonduose, taip pat Lietuvos istorijos instituto bibliotekos (toliau – LIIB) rankraštyno 54-ajame, M. Krupavičiaus, fonde.

PIRMIEJI LIETUVIŲ IR LENKŲ EMIGRANTŲ RYŠIAI

Vos Lietuvai praradus nepriklausomybę, senosios lietuvių išeivijos atstovai katalikai, socialistai ir tautininkai Jungtinėse Amerikos Valstijose susibūrė į Lietuvai gelbėti tarybą (toliau – LGT), kuri išsikėlė tikslą atgauti Lietuvai laisvę. Ši lietuvių tautos gyvybinius interesus ginanti organizacija, kurios pirmininku tapo Leonardas Šimutis (1892–1975), netrukus buvo pripažinta JAV valdžios. 1940 m. spalio 15 d. Vašingtone, Baltuosiuose rūmuose, jos delegaciją priėmė JAV prezidentas Franklinas Rooseveltas. Ta proga LGT paskelbė memorandumą, kuriame pritariama 1940 m. liepos 23 d. JAV valstybės sekretoriaus Sunnerio Welleso pareiškimui dėl Baltijos šalių okupacijos ir džiaugiamasi, kad JAV prezidentas palaiko teisingumą, nes tai „įžiebys Lietuvos viltį užimti jos vietą tarp laisvų Žemės tautų“. Atsakomajame žodyje F. Rooseveltas pranašišškai kalbėjo, kad „Lietuva nepriklausomybės neprarado – Lietuvos nepriklausomybė tik laikinai pritrūkta (suspenduota). Ateis

laikas ir Lietuva vėl bus laisva. Tai atsitiks gal greičiau, negu jūs galite tikėtis.“⁶

1941 m. LGT toliau plėtėsi kaip organizacija, apimdama vis naujus lietuvių darinius, kol tapo Amerikos lietuvių taryba (toliau – ALT; angl. *Lithuanian American Council*), deklaruojančia nekintamą siekį atkurti nepriklausomą, demokratinę Lietuvos valstybę.

Permainingų tarptautinių įvykių sukūryje 1945 m. lapkričio 29–gruodžio 1 d. Čikagoje vyko antrasis Amerikos lietuvių tarybos kongresas. Augančią, stiprėjančią ir tautinius interesus peržengusią ALT liudijo tiek renginyje dalyvavę apie 900 delegatų, tiek kviestiniai svečiai. Tarp pastarųjų buvo ir Lietuvos diplomatinės tarnybos (toliau – LDT) atstovas, Lietuvos Respublikos ministras Vašingtone Povilas Žadeikis (1887–1957). Jis perskaitė pagrindinį pranešimą „Kelias į Lietuvos nepriklausomybę“. LDT buvo labai svarbi lietuvių išeivijos Lietuvos laisvinimo darbe. Ji išliko ir veikė daugelyje Vakarų demokratinių valstybių – Jungtinėse Amerikos Valstijose, Didžiojoje Britanijoje, Vatikane ir kitur. Laisvieji lietuviai, aktyviai remdami būtinybę išlaikyti LDT kaip savarankišką, nuo kitų Lietuvos laisvinimo organizacijų nepriklausomą instituciją, bylojo pasauliui Lietuvos valstybę. LDT simbolizavo lietuvių tautos siekį gyventi laisvai ir nepriklausomai.

Kalbą kongrese pasakė ir kitas oficialus svečias – Amerikos lenkų kongreso (lenk. *Kongres Polonii Amerykanskiej*, KPA; angl. *Polish American Congress*)*, taigi analogiškos kaimyninės tautos organizacijos, pirmininkas Charlesas Rozmarekas (1897–1973)⁷. Jo pasisakymas liudijo beužsimezgantį išeivijoje lietuvių ir lenkų bendradarbiavimą.

Amerikos lietuvių ir Amerikos lenkų ryšiai nenutrūko ir vėliau pokaryje. Pavyzdžiui, tiek ALT, tiek KPA pasirašė 1951 m. lapkričio

* KPA – 1944 m. įkurta JAV lenkų visuotinė federacija, kuri vienijo tiek lenkų organizacijas, tiek pavienių asmenis ir politiškai atstovavo lenkų kilmės amerikiečiams.

24 d. kreipimasi į JAV valstybės sekretorių Deaną Achesoną, kuriame Jungtinės Tautos raginamos iširti sovietų genocidą jų užgrobtuose kraštuose⁸.

Šis abiejų tautų bendradarbiavimas turėjo pamatą – jį padėjo Lenkijos emigracinės vyriausybės deklaruojamas požiūris į netektą Lietuvos ir kitų Baltijos šalių nepriklausomybę. Kaip žinome, per visą Antrąjį pasaulinį karą vienas iš lenkų išeivijos lyderių Władysławas Sikorskis (1881–1943), reikšdamas savo vadovaujamos emigracinės vyriausybės poziciją pasitarimuose ar derybose su Didžiosios Britanijos, JAV ir net SSRS oficialiais asmenimis, nuolat kėlė nepriklausomos Lietuvos atkūrimo klausimą. 1941–1942 m. lenkai tarptautiniuose susitikimuose pabrėžė, kad Lenkijos saugumą būtina sieti su Lietuvos nepriklausomybe⁹. Modeliuodama pokarinės Vidurio Europos vaizdą lenkų pusė siūlė kurti politinę-karinę valstybių federaciją kaip atsvarą Sovietų Sąjungai ir Vokietijai. Joje buvo numatyta vieta ir Lietuvai. Kita vertus, abiejų tautų santykius jaukė ir tiek senajai, tiek naujai lietuvių išeivijai kėlė nerimą lenkų išeivijos darbotvarkėje tebesantis neišbrauktas Vilniaus krašto klausimas, kuriam išspręsti reikėjo diplomatinio sprendimo.

VLIK'O INICIATYVOS PLĖTOTI RYŠIUS SU LENKŲ POLITINE IŠEIVIJA

Pirmasis iniciatyvos ėmėsi Vyriausiasis Lietuvos išlaisvinimo komitetas (toliau – VLIK; angl. *Supreme Committee for the Liberation of Lithuania*), susikūręs dar okupuotoje Lietuvoje. 1944 m. vasario 16 d. Vilniuje paskelbtoje deklaracijoje jis pabrėžė: „Lietuvių tautos laisvė ir Lietuvos valstybės nepriklausomybė yra Tautos egzistencijos ir jos gerovės būtinoji sąlyga.“ Tuo buvo aiškiai

išsakytas šio politinio junginio, suvienijusio visas Lietuvos parlamentines (Seimo) partijas, veiklos siekis. Jau pasitraukęs į Vakarų, VLIK'as 1945 m. liepos 5 d. posėdyje aptarė būsimos atkurtos Lietuvos valstybės sienų pagrindimo klausimą, svarstė Konstitucijos projekto, ūkio, techninio ir kultūrinio ugdymo problemas ir sudarė atitinkamas komisijas¹⁰. Vienas pirmųjų politinių Lietuvos laisvinimo darbų buvo 1945 m. liepos 10 d. memorandumas, adresuotas JAV prezidentui Harry Trumanui ir Didžiosios Britanijos premjerui Winstonui Churchillui. Šis artėjant Potsdamo konferencijai parengtas dokumentas reikšmingas ir tuo, kad jame atskleistas pragaištingas Sovietų Sąjungos ir nacių Vokietijos 1939 m. rugpjūčio 23 d. ir rugsėjo 28 d. sutarčių poveikis Baltijos kraštams ir Lenkijai.

To meto Europa gyveno būsimos taikos konferencijos laukimo nuotaikomis. VLIK'as taip pat tam ruošėsi ir numatė plačią propagandinę programą. Joje buvo numatyta leisti istorines knygas apie Lietuvą Antrajame pasauliniame kare, enciklopedinius leidinius apie nepriklausomybės laikus, skelbti memorandumus Lietuvos sienų klausimu, duomenis apie Lietuvos nuostolius per karą ir okupacijas. Neliko nuošalyje ir santykių su kaimyninėmis tautomis klausimas. Savo programoje VLIK'as kėlė būtinybę bendradarbiauti su estais ir latviais, užmegzti glaudesnius ryšius su Londone veikiančia emigracine lenkų vyriausybe, palaikyti draugiškus santykius su rusų tauta, taip pat pabrėžė, kad lietuvių tautos kova turi būti nukreipta prieš „imperialistinę Maskvos užmačias Lietuvai pavergti“.

Nors tuo metu VLIK'as dar nebuvo galutinai apsisprendęs dėl Lietuvos sienų, bet jau buvo numatęs tam tikrus šios problemos sprendimo metmenis. Rytinė Lietuvos siena buvo numatyta pagal 1920 m. sutartį su Sovietų Rusija, o vakarinės sienos turėjo

apimti Mažąją Lietuvą, kurią tikėtasi atgauti sprendžiant Rytų Prūsijos klausimą¹¹. Taigi šiuo metu kaip vienas pagrindinių VLIK'o politinės veiklos uždavinių iškilo poreikis normalizuoti santykius su lenkais. Tam buvo susiklosčiusi akivaizdžiai palanki prielaida – „Lietuvos ir Lenkijos likimo ir intereso bendrumas, siekiant laisvę atgauti“.

1946 m. birželio 17 d. Paryžiuje surengtas lietuvių ir lenkų išeivių susitikimas pradėjo tiesioginį pokarinių dviejų kaimyninių tautų dialogą. Jame VLIK'ui atstovaujantis lietuvių diplomatas Vaclovas Sidzikauskas (1893–1973), susitikęs su Lenkijos ambasadoriumi Prancūzijoje Kazimierzu Morawskiu (1892–1953), išsakė lietuvių suinteresuotumą palaikyti ryšius su Lenkija, nes abi tautos susijusios glaudžiais istoriniais saitais¹².

Vengiant trinties tarp dviejų pagrindinių Lietuvos laisvinimo veiksmų – VLIK'o ir LDT, imti derinti lietuvių tautai išeivijoje atstovaujančių organizacijų veiksmai. Tuo tikslu 1946 m. liepos 21–26 d. Šveicarijos sostinėje Berne susitiko VLIK'o ir LDT atstovai, dalyvaujant abiejų pusių vadovams – prelatui Mykolui Krupavičiui (1885–1970) ir Stasiui Lozoraičiui (1898–1983)¹³. Berno susitikimo darbotvarkė atspindėjo susikaupusias Lietuvos laisvinimo problemas. V. Sidzikauskas, aptaręs tarptautinę padėtį, apibendrino, jog reikia: 1) išsaugoti gyvą lietuvių tautos potencialą krašte ir užsienyje; 2) neleisti, kad būtų tarptautiniu mastu pripažinta „vienašališkais bolševikiškojo okupanto aktais“ nustatyta faktinė Lietuvos padėtis; 3) laikyti parengtą „kariškąjį sektorių“ ir intensyvinti ryšius su kovojančia tauta; 4) rasti „reikiamą *modus vivendi*“ su Lenkija, palaikyti santykius su Didžiąja Britanija ir JAV, nes nuo šių valstybių priklausys „politinė Europos santvarka“, taip pat su Šventuoju Sostu ir Prancūzija, kuri ėmė reikštis „kaip mažų tautų užtarėja“¹⁴. Buvo nubrėžtos tam tikros gairės siekiant sukonkretinti santykius su

lenkais. Pirmiausia pažymėta, kad geopolitinė padėtis tiek Lietuvai, tiek Lenkijai diktuoja „glaudų ir abipusio pasitikėjimo“ bendravimą, todėl ateityje būtina siekti šių šalių valstybinės nepriklausomybės, o jų piliečiams – „tautinės kultūros ir ūkinės gerovės“. Aptariant šių valstybių suverenumo atkūrimo klausimą, pasiūlyta abiejų šalių išeivijos atstovams nuolat bendradarbiauti ir talkinti vieni kitiems dalijantis informacija, teikiant tarpusavio paramą, derinant diplomatinę ir propagandinę veiklas, planuojant bendras laisvinimo akcijas, darant įtaką abiejų šalių visuomenei ir spaudai. Nustatant būsimų Lietuvos ir Lenkijos santykių gaires rekomenduota vadovautis abiejų valstybių nepriklausomybės ir lygybės, užsienio ir gynybos politikos derinimo, ūkinio ir kultūrinio bendradarbiavimo principais. Be to, pažymėta, kad būtina pradėti derybas dėl Lietuvos ir Lenkijos sienos. Visiems šiems uždaviniams spręsti reikia tarp abiejų šalių „nustatyti tinkamą kontaktą“¹⁵. Lietuvių ir lenkų susitarimo projektą, paremtą šiomis gairėmis, 1946 m. rugpjūčio 23 d. V. Sidzikauskas įteikė lenkų „Stronnictwo Narodowe“ veikėjui Józefui Baranieckiui¹⁶.

1947 m. kovo mėn. Londone pagaliau įvyko tiesioginės lietuvių ir lenkų atstovų derybos, kuriose tarėsi V. Sidzikauskas ir lenkų emigracinės vyriausybės užsienio reikalų ministras Adamas Tarnowski (1892–1956). Lietuvių atstovas išreiškė norą dėtis prie valstybių, kurias yra užėmusi SSRS kariuomenė, t. y. prie Lenkijos, Vengrijos, Rumunijos ir kitų Vidurio Europos šalių, bloko. Taip Lietuvos valstybės likimas būtų susietas su tų valstybių likimu, kartu būtų prisidėta sprendžiant joms visoms bendrą laisvės bylą, be to, būtų užtikrinta Lenkijos vyriausybės ir ją remiančių organizacijų politinė-diplomatinė, informacinė-propagandinė parama Lietuvos laisvinimui. Sprendžiant Vilniaus klausimą, turi būti laiduotas dabartinis Lie-

tuvos teritorijos *status possidendi*. Taip pat susitikime numatyta „bent principiškai ir provizoriškai dar tremtyje esant“ susitarti dėl sienų ir apibrėžti būsimų tarpusavio santykių gaires¹⁷. Tačiau V. Sidzikauskas derybose įsitikino, kad „vienu ypu visko, ko mes norime, nepasieksime ir kad prie mūsų santykių turėsime eiti etapais“. Todėl pirmajame lietuvių ir lenkų santykių gerinimo etape turi būti siekiama abipusio pripažinimo, diplomatinų santykių atnaujinimo ir paramos abiejų valstybių laisvinimo veiklai. Pabrėžta, kad visus galimus ginčus būtina spręsti taikiai, o Vilniaus klausimas šiame etape „įsakmiai neaptariamas“¹⁸.

Dėl ko šiose derybose susitarta, galima spręsti iš 1947 m. kovo 14 d. A. Tarnowskio ir V. Sidzikausko laiško vienas kitam. Abiejuose laiškuose nurodyti aštuoni susitarimų punktai. V. Sidzikausko laiške Lenkijos užsienio reikalų ministrui tremtyje A. Tarnowskiui 1) tvirtinama, kad VLIK'as pripažįsta Lenkijos vyriausybę Londone lenkų tautos ir Lenkijos valstybės atstove; 2) pritariama tam, kad artimiausiu metu būtų atnaujinti Lietuvos ir Lenkijos diplomatiniai santykiai; 3) siekiama derinti su Lenkijos emigracine vyriausybe politinę-diplomatinę ir informacinę-propagandinę veiklą tiek Europoje, tiek už jos ribų; 4) remiami Lenkijos nepriklausomybės veiksmai tikintis analogiškos lenkų paramos Lietuvos nepriklausomybei; 5) numatoma bendradarbiauti gerinant materialines abiejų kraštų pabėgėlių (tremtinių) gyvenimo sąlygas, ginant politines ir kultūrinės jų teises bei bendrai formuluojant prašymus tarptautinėms įstaigoms, kurios rūpinasi tremtinių bėdomis; 6) siekiama būti pasirengus svarstyti Lenkijos ir Lietuvos santykius, kai abi valstybės atgaus nepriklausomybę; 7) reiškiamas ketinimas bendradarbiauti su Lenkijos vyriausybe siekiant glaudaus Vidurio ir Rytų Europos valstybių politinio, ekonominio ir kultūri-

nio supratimo; 8) numatoma galinčius kilti ginčus abiem valstybėms spręsti tik taikiai, tvyrant teisingumo, teisėtumo ir draugiškumo dvasiai, atsižvelgiant į tautinius ir valstybinius interesus¹⁹. Analogiški punktai išdėstyti ir A. Tarnowskio tos pačios dienos laiške V. Sidzikauskui kaip Lietuvos užsienio reikalų ministrui²⁰. Beje, šie susitarimai aiškiai liudija, kad lenkų pusė pripažįsta VLIK'ą kaip lietuvių tautos ir Lietuvos valstybės reprezentanto teisę įeiti į sovietų okupuotų Rytų ir Vidurio Europos tautų išeivių rezistencinį bloką. Aptardamas Lietuvos ir Lenkijos santykių būklę po Londono susitikimo ir reikšdamas VLIK'ą kaip lietuvių tautos atstovo emigracijoje lūkesčius, V. Sidzikauskas pabrėžė, kad „savo teisių į Vilnių Lietuva nėra jokių aktu išsižadėjusi“ ir kad turima omenyje tokia Lietuvos teritorija, kokia ji buvo 1940 m. birželio 15 d. Dėl to jis išreiškė viltį ateityje atskirais etapais sureguliuoti santykius su Lenkija²¹. Buvo tikimasi, kad tokia lietuvių „žingsnis po žingsnio“ pozicija padės formuoti palankų lenkų požiūrį į Vilniaus priklausymą Lietuvai.

Kaip minėta, būta trinties pačioje lietuvių išeivijoje – aktyvūs VLIK'ą veiksmai mėginant nustatyti santykius su Lenkijos emigracine vyriausybe suerzino LDT ne tik dėl to, kad buvo peržengtos kompetencijos ribos, bet ir kad tuose susitarimuose įžvelgta galima *Entente lithuano-polonaise* (Lietuvių ir lenkų sąjungos) užuomazga²². Įsižiebusius nesutarimus bandyta švelninti antrame VLIK'ą ir LDT atstovų susitikime, kuris vyko 1947 m. rugpjūčio 5–15 d. Paryžiuje. Jame dalyvavo pagrindiniai VLIK'ą vadovai (M. Krupavičius, V. Sidzikauskas ir kt.), taip pat gausus būrys lietuvių diplomatų, vadovaujamas LDT šefo S. Lozoraičio. Nors Paryžiaus susitikime siekta užglaustyti kilusius politinius ir diplomatinis nesusipratimus, bet įvyko priešingai – jie tik dar labiau išryškėjo. Pirmiausia nepavyko susitarti

aiškinantis VLIK'o sukurtos Vykdomosios tarybos (toliau – VT) statusą, o tiksliau – ją atitinkančios emigracinės vyriausybės problemą. V. Sidzikauskas, būdamas greito karinio Rytų ir Vakarų konflikto šalininkas, pabrėžė, kad „vyriausybė laikome save tik savo, lietuvių, tarpe, o už savo visuomenės ribų vyriausybės niekur nedeklaruojame“²³. Esą VT prisistatysianti kaip vyriausybė tik kilus Rytų ir Vakarų konfliktui. VLIK'o ir LDT požiūriai išsiskyrė ir aptariant Lietuvos atstovavimą Vakaruose. LDT pareiškė, kad diplomatai negali būti pavaldūs VLIK'ui, ir kartu nepritarė VLIK'o Londone pasiektiems susitarimams su lenkų atstovais. Be to, LDT (bent jau diplomatas P. Žadeikis) gynė nuomonę, kad „bet koks santykiavimas su lenkais yra negalimas, kol jie neatsisakys savo pretenzijų į Vilnių“²⁴. Tačiau VLIK'as tikėjo ryšių su lenkais ateitimi. 1947 m. gruodžio 9 d. Londone V. Sidzikauskas dar kartą pasimatė su A. Tarnowskiu, paaiškino jam, dėl ko nesutaria VLIK'as ir LDT, bei išsakė lietuvių lūkestį dėl Vilniaus. Iš pokalbio buvo suprasta, kad šis klausimas priklausys nuo kitų jėgų, lemsiančių regiono likimą. Taigi tiesioginis VLIK'o ir Lenkijos emigracinės vyriausybės Londone inicijuotas lietuvių ir lenkų dialogas ėmė blėsti.

TOLESNĖS LIETUVIŲ IR LENKŲ IŠEIVIŲ BENDRADARBIAVIMO PAIEŠKOS

Vėliau kaimyninių tautų atstovų santykiai emigracijoje persikėlė į naują plotmę – iš uždarytų pokalbių į viešąją erdvę. Iniciatyvos ėmėsi lietuvių tremtinių Augsburgėje leidžiamo laikraščio „Žiburiai“ redaktorius Juozas Vitėnas (1912–2011). 1948 m. gegužės 15 d. jis kreipėsi į emigracijoje išrinktą Lenkijos Respublikos prezidentą Augustą Zaleskį (1883–1972) paprašydamas atsakyti

į 15 lietuvių visuomenei rūpimų klausimų. Prezidentas, peradresavęs šį prašymą užsienio reikalų ministrui A. Tarnowskiui, lietuvių laikraščio redaktoriui 1948 m. liepos 1 d. atsiuntė laišką, kuriame pabrėžė, kad „abiejų tautų pabėgėliai, turint galvoje tikslų tapatumą, kurių ištvėrimingai siekia abi tautos, nepaisydamos sutinkamų kliūčių, privalo paruošti kelius nustatyti pagrindams ir formoms, kuriais turės remtis Lietuvos ir Lenkijos santykiai, šioms valstybėms atgavus nepriklausomybę“²⁵. 1948 m. liepos 20 d. A. Tarnowskis pateikė atsakymus į lietuvių klausimus, kuriuos lietuvių visuomenė perskaitė pirmuosiuose „Žiburijų“ puslapiuose²⁶. Be bendro pobūdžio emigracinės vyriausybės ir emigracinio prezidento teisinio statuso, jų santykio su lenkų politinėmis organizacijomis paaiškinimų, ankstesnių ir pastarojo meto tarptautinių įvykių vertinimo, tekste atskleidžiama minėtoji W. Sikorskio kelta Vidurio ir Rytų Europos valstybių sąjungos idėja. Anot ministro, šis valstybių, esančių tarp Rusijos ir Vokietijos, junginys būtų „didelis ūkinis vienetas, galintis ginti į ją įeinančių valstybių interesus ne tik su ginklu rankoje“. Turint omenyje lietuvių ir lenkų santykių perspektyvą iš esmės pakartojama abiejų tautų bendradarbiavimo idėja, išreikšta Londono derybose, o pateikiant ten suformuluotas nuostatas Lietuvos valstybės atžvilgiu patikinama, kad Lietuvos prijungimą prie SSRS emigracinė Lenkijos vyriausybė „laiko neteisėtu ir niekingu“ dalyku. Ministro atsakymuose pasisakoma už tai, kad „Lietuvos teritorija būtų padidinta prijungiant prie jos Rytprūsių šiaurės rytų dalį kartu su Klaipėda“, bet pareiškiami, kad „Jaltoje nubrėžtą liniją kaip Lenkijos rytinę sieną Lenkijos vyriausybė atmeta besąlygiškai“²⁷. A. Tarnowskio samprotavimai apie lietuvių ir lenkų santykius sudomino ir užjūrio lietuvius. Gavus sutikimą, juos ketinta išspausdinti Jungtinėse Valstijose ALT leidžiamame „Lithuanian Bulletin“²⁸.

Naujajai lietuvių išeivijai vis gausiau telkiantis Amerikos žemyne, kaip tik ten aktyvėjo ir jų politinė veikla, kūrėsi naujos organizacijos. 1951 m. įsikūrusi ir sėkmingai plėtojusi veiklą Patariamoji lietuvių grupė (PLG; angl. *Lithuanian Consultative Panel*) 1952 m. buvo pervadinta į Lietuvos laisvės komitetą (toliau – LLK; angl. *Committee for Free Lithuania*), išlaikant ankstesnį statusą. 1953 m. paskelbtoje organizacijos veiklos programoje pabrėžiami šie pagrindiniai tikslai: atkurti Lietuvos suverenų teisų vykdymą ir apginti valstybės sienas sujungiant visas Lietuvos etnografines žemes. Be to, keliamą Lietuvos valstybės galimybė ateityje integruotis į „laisvą ir apjungtą Europą“²⁹. Pažymėtina, kad LLK, panašiai kaip ir VLIK'ui, rūpėjo Lietuvos sienų klausimas. Jo požiūris rėmėsi teze, kad Lietuvos valstybės sienas turi apibrėžti tarptautinės sutartys: 1920 m. liepos 12 d. sutartis su Sovietų Rusija, prof. Jameso Simpsono 1921 m. kovo 20 d. (pasirašytas 1921 m. gegužės 14 d.) sprendimas dėl sienos su Latvija ir 1928 m. sausio 29 d. (įsigaliojo gegužės 4 d.) sutartis su Vokietija. Atviras liko sienos su Lenkija klausimas, nes buvo nepripažįstama G. Curzono linija. Be to, LLK pritarė VLIK'o memorandumu išreikštam požiūriui į Suvalkų trikampį ir Karaliaučiaus kraštą³⁰. Siekdamas įtvirtinti šias nuostatas, LLK siūlė išleisti dokumentų studiją, apibūdinančią Lietuvos sienų kitimo 1940–1944 m. peripetijas. Vykdydamas Lietuvos sienų tvirtinimo politiką, LLK ėmė aktyviai bendradarbiauti su kaimyninių tautų emigrantais (lenkais, rusais, gudais,

latviais, estais) ir pratęsė derybinių susitikimų tradiciją. 1954 m. sausio 18 d. įvyko LLK ir Lenkų politinės tarybos (lenk. *Polska Rada Polityczna*, PRP)* pasitarimas. Be LLK narių V. Sidzikausko, Kipro Bielinio (1883–1965), Juozo Audėno (1898–1982) ir Antano Trimako (1902–1964), jame dalyvavo prof. Juozas Kaminskas (1879–1964). Lenkams atstovavo PRP UR tvarkytojas Adamas Ciołkoszas (1901–1978), dr. Ottonas Pehras (1892–1963), Stefanas Korbonskis (1901–1989), Bolesławas Łaszewskis (1912–2013) ir kt. Aptarus tarptautinių įvykių ir laisvinimo perspektyvas, įvertinus sovietų politiką ir pasipriešinimo judėjimo padėtį, buvo numatytos lietuvių ir lenkų emigrantų bendradarbiavimo ateityje formos. Tuomet sutarta, kad šis pirmas susitikimas buvęs „teigiamas ir konstruktyvus ir ateityje būtina tokius pasitarimus tęsti“³¹. Netrukus, tų pačių metų kovo 11 d., įvyko dar vienas susitikimas, kuriame abi pusės sutarė paskirti po du asmenis rūpintis nuolatiniais santykiais³².

Šeštajame dešimtmetyje JAV ir kitos Vakarų demokratinės valstybės nemažai dėmesio skyrė prasidėjusiam Europos valstybių vienijimuisi. Jo pradinio etapo tikslas buvo funkcinis, t. y. ekonominis, jungimasis. Politinė ir teisinė Europos integracija buvo atidėta ateičiai – kai išsivaduos sovietų valdoma Rytų Europa. Todėl Vidurio ir Rytų Europos tautų išeivija įvairiais būdais siekė skatinti laisvės judėjimą.

Viena tokio judėjimo raiškos formų tapo Pavergtųjų Europos tautų asamblėjos (toliau – PETA; angl. *Assembly of Captive European Nations*, ACEN)** veikla. PETA išaugo į

* PRP susiformavo Didžiojoje Britanijoje kaip dalies lenkų emigracijos politinių partijų, besilaikančių parlamentarizmo tradicijų ir siekiančių atkurti nepriklausomą Lenkiją, junginys. Veikė 1949–1954 m. 1954 m. liepos mėn. PRP drauge su kitomis politinėmis grupėmis sudarė naują susivienijimą – *Tymczasowa Rada Jedności Narodowej*.

** PETA atstovavo Europos tautoms, iki Antrojo pasaulinio karo turėjusioms nepriklausomas valstybes ir vėliau patekusioms į sovietų įtaką. Asamblėja buvo šaukiama nuo 1954 m. Niujorke Jungtinių Tautų Generalinės Asamblėjos dienomis, be to, pavasarį sesijos buvo rengtos Europoje – Strasbūre arba Paryžiuje.

patikimą tarptautinį forumą, kuriame sovietų pavergtos tautos galėjo netrukdomai kelti išsivadavimo problemas. PETA laikėsi principo, kad demokratinėje valstybėje valdžia turi reikšti tautos valią, gerbti pagrindines žmogaus teises ir laisves. Nagrinėdama aktualius tarptautinius įvykius, PETA skelbė memorandumus, kuriuose kėlė Vidurio ir Rytų Europos valstybių, pakliuvusių į sovietų įtaką, nepriklausomybės atkūrimo klausimus. Lietuvių delegacijos pagrindą šioje tarptautinėje institucijoje sudarė LLK nariai, nuo 1954 m. vadovaujami LLK pirmininko V. Sidzikausko. Lietuviai joje turėjo tokį pat statusą kaip ir kitos Vidurio ir Rytų Europos tautos. Tai lėmė LLK nuostatą, kad Lietuvos „laisvinimo žygiai turėtų būti daromi bendrai su visomis kitomis Centrinės ir Rytų Europos sovietų pavergtomis valstybėmis“³³. LLK pripažino, kad specifinius Lietuvos reikalus – Mažosios Lietuvos problemą, baltarusių (gudų) pretenzijas į Vilnių, Lietuvos–Lenkijos sienos klausimą – lietuvių išėivija turi tvarkyti savo jėgomis. Todėl 1956 m. LLK toliau tęsė dialogą su kaimyninių tautų išėiviais, pirmiausia su lenkais. Su jais toliau svarstytos galimybės bendradarbiauti atkuriant savų kraštų nepriklausomybę. Pabrėžta pereinamojo laikotarpio būtinybė, diskutuota apie galimus abiejų tautų santykius joms išsilaisvinus. Anot V. Sidzikausko, lenkų pusė dar nevengia „svaičiojimų apie Vilnių“³⁴.

Toliau plėtojant kaimyninių tautų dialogą, 1959 m. balandį Niujorke įvyko dar vienas LLK susitikimas su kolegomis lenkais. Jie džiaugėsi savo tėvynės laisvėjimu, nes tada jau galėjo siųsti į gimtąjį kraštą tūkstančius egzempliorių įvairių leidinių. Todėl kaimynai pasiūlė lietuviams tarpininko vaidmenį. Pasak lenkų, iš Lenkijos siųsti literatūrą į Lietuvą yra lengviau, be to, ten dažnai lankosi gausios lietuvių delegacijos ar pavieniai asmenys. Jie galėtų pervežti knygas per SSRS sieną³⁵.

Siekiant lietuvių išėivių laisvinimo pajėgų vienybės svarbūs buvo jų organizuojami pasitarimai – lietuvių politinės konferencijos. Viena tokių vyko 1954 m. gegužės 18–19 d. Niujorke, dalyvaujant VLIK'ui, ALT ir LLK. Šiame pagrindinių lietuvių išėivijos politinių organizacijų sušauktame renginyje diskutuota apie lietuvių santykių su kaimyninėmis tautomis perspektyvą Lietuvai tapus laisvai. LLK sekretorius dr. A. Trimakas aptarė lietuvių ir lenkų santykių ateities gaires. Turint omenyje būsimą Europos integracijos procesą, būtinybę koordinuoti „dabartinės kovos už išlaisvinimą žygius“ bei ugdomą „susipratimo dvasią lietuvių ir lenkų išėivijoje“, buvo nurodytos šios veiklos priemonės: vienui kitiems pagalba atkuriant karines pajėgas, taikus ginčų ir nesusipratimų sprendimas, politinė ir moralinė parama atkuriant valstybių aparatą, draugiškų diplomatiinių santykių tarp atkurtų išlaisvintų valstybių užmezgimas, karinių pajėgų ir „partizaninių-policiniui vienetų“ atitraukimas nuo nustatysimui sienų linijos ir nedelsiamas sutarimas dėl galutinės sienų ribos³⁶. Buvo siūlomos tokios lietuvių ir lenkų santykių tolesnės ateities politinės gairės: palaikyti Rusijos suskaldymą, remti Ukrainos, Baltarusijos (Gudijos) nepriklausomų valstybių sukūrimą, pritarti Vokietijos atstūmimui nuo Rytų Prūsijos, įstoti į Rytų Europos federacijas, taip pat visos Europos sujungimo siekis ir Jungtinių Tautų stiprinimas³⁷.

Lietuvių ir lenkų išėivių santykių turinimumą lėmė ir asmeniniai ryšiai. Ypač svarbios buvo pažintys su garsiomis lenkų asmenybėmis – autoritetais, pripažinusiais Vilnių istorine Lietuvos sostine. Čia pirmiausia iškilo Czesławas Miłoszas (1911–2004) ir Jerzy Giedroyc (1906–2000) vadovaujama lenkų intelektualų grupė, susibūrusi apie „Kultūros“ žurnalą. Lietuvių išėiviai intelektualai palaikė nuoširdžius ryšius su kaimyninės tautos kolegomis. „Kulturoje“

(1955, Nr. 10) lietuvių filosofas dr. Juozas Girnius (1915–1994) paskelbė straipsnį „W poszukiwaniu dialogu polsko–litewskiego“ („Lietuvių ir lenkų dialogo paieškos“), kuriame apžvelgė lietuvių ir lenkų požiūrius į netolimą praeitį (turima omenyje Suvalkų sutartis ir ginčas dėl Vilniaus). Jo esmė – pateikiant vertinimus apeliuoti į moralės principus. Pasak filosofo, „[p]olitika esanti simbolis jėgos ir vyliaus, nebe teisės ir tautos, dėl to lietuvių–lenkų santykių klausimo nereikia paversti grynai politiniu“. Todėl būsimus Lietuvos ir Lenkijos santykius siūloma kurti vadovaujantis tokia idėja: „Ilgėjimasis laisvės, kurios trokšta ir siekia tiek lenkai, tiek lietuviai, turi eiti greta ilgėjimosi naujos dvasios mūsų tautoms.“³⁸

Kitąmet „Kultūros“ žurnale (1956, Nr. 1) tema buvo plėtojama toliau pateikiant dviejų žymių lenkų emigrantų samprotavimus. Vienas jų – lietuvių zoologo prof. Tado Ivanausko brolis inžinierius ir politikas Jerzy Iwanowski (1878–1965) – iš esmės pritarė idealistiniam dr. J. Girniaus požiūriui ir priminė tragiškojo 1939 m. rudens įvykius, kai lietuviai geranoriškai priėmė lenkų karo pabėgėlius ir karius. Anot jo, tuo turėtų būti vadovaujama ateityje kuriant naujus lietuvių ir lenkų santykius. Kitas autorius – Tadeusz Katelbachas (1897–1977), diplomatas, politikas ir žurnalistas, 1933–1937 m. dirbęs Kaune. Jis savo svarstymuose pripažino, kad „po eventualių pasikeitimų rytinėje Europoje savo žodį turės ir gudai bei ukrainiečiai, su kuriais lenkai negalės nesiskaityti Vilniaus ir Lvovo klausimais“, ir teigė, kad „Vilnius nesąs nei vien lietuviškas, nei lenkiškas, o Lvovas – nei vien lenkiškas, nei ukrainietiškas. Tie miestai esą bendri.“³⁹

Praslinkus dar metams, lietuvių žurnalas „Į laisvę“ (1957, Nr. 13) apibendrina užsimezgsusių lietuvių ir lenkų emigrantų dialogą, pažymėdamas, jog skirtingi lenkų samprotavimai (pavyzdžiui, minėtasis

„miestų bendrumas“) aiškintini tuo, kad jų autoriai yra „suaugę su savo galvoju dar Lenkijoje ir tai sunku keisti, nors aplinkybės jau radikaliai pasikeitusios“⁴⁰. Išreikšta viltis, kad dėl būsimų lietuvių ir lenkų ryšių bus tariama su ateinančia karta, augančia naujomis sąlygomis. Tai patvirtino vėlesni įvykiai.

Aštuntajame dešimtmetyje tokių požymių jau rodėsi. 1978 m. spalio mėn. VLIK'o pirmininko dr. Juozo K. Valiūno (1924–1992) susitikime Paryžiuje su minėto lenkų emigrantų žurnalo „Kultura“ vyriausiuoju redaktoriumi J. Giedroycu buvo išreikšta mintis pasirašyti lietuvių ir lenkų draugiškumo deklaraciją⁴¹. Šis VLIK'o pirmininko apsilankymas Europoje buvo svarbus ir dar vienu aspektu. 1978 m. spalio 16 d. Vatikane Karolis Józefas Wojtyła buvo išrinktas popiežiumi. Su naujuoju Katalikų bažnyčios vadovu imtos sieti viltys suaktyvinti Lietuvos laisvinimą. Pasak K. J. Valiūno, „lenkų kilmės Šv. Tėvo išrinkimas yra svarbus politinis ėjimas, nes Vatikanas tuo parodė, kad sovietų okupuotų ar satelitinių kraštų katalikai ne tikrai nėra užmiršti, bet kad jų kova už religiją ir tautų laisvę yra dabar užkelta lygiai iki šiol nebuvsion aukštumon“⁴². Todėl iš naujojo popiežiaus Jono Pauliaus II viltasi sulaukti paramos laisvinant Lietuvą ir palankaus Vilniaus problemos sprendimo.

Netrūko Vilniaus klausimo svarstymų ir privačiuose intelektualų susirašinėjimuose. Jau baigiantis septintajam dešimtmečiui lenkų diplomatas gen. Leonas Mitkiewiczzius (1896–1972) kolegai lietuvių politikui gen. Stasiui Raštikiui (1896–1985) rašė: „Vilniaus klausimas jau išspręstas. Tiesa, ne taip, kaip pageidavo Piłsudskis, kuris atidavė Vilnių, LDK sostinę, lietuviams su sąlyga, kad bus tai specialus kantonas su visomis teisėmis lenkams, bet vis dėlto Vilniaus klausimas išspręstas.“⁴³

PRADEDA REIKŠTIS NAUJOJI KARTA

Šeštajame dešimtmetyje daugėjo lietuvių išeivių politinių organizacijų. Viena tokių buvo Pasaulio lietuvių bendruomenė (toliau – PLB; angl. *World Lithuanian Community*), įkurta VLIK'ui 1949 m. birželio 14 d. paskelbus Lietuvių chartą. Šioje viso pasaulio lietuvius vienijančioje organizacijoje jau darbavosi naujoji karta. Vienas iš Lietuvos laisvinimo darbe ėmusių reikštis veikėjų buvo aktyvus JAV lietuvių bendruomenės atstovas Algimantas P. Gureckas. Jam rūpėjo ir santykių su kaimynine lenkų tauta problema. 1977 m. A. P. Gureckas rašinyje „Mūsų santykių su lenkais klausimu“ pažymėjo, kad lietuviams brangus kiekvienas draugas, ypač kilęs iš tautų, su kuriomis praeityje būta priešiško. Toliau autorius tvirtino: „Tokių draugų mes turime ir tarp rusų, ir tarp vokiečių, turime jų ir tarp lenkų.“⁴⁴ Kaip pavyzdį jis paminėjo ir lietuvių išeivių bičiuliu vadino lenkų kilmės JAV Atstovų rūmų narį Edwardą Derwinskį (1926–2012). Kitas pavyzdys – apie „Kultūros“ žurnalą susispietę lenkų intelektualai, reiškiantys palankumą lietuviams.

1985 m. tiek Rytų, tiek Vakarų pasaulis minėjo Antrojo pasaulinio karo pabaigos 40-metį. Tai tapo proga dar kartą iškelti viešumon Jaltos konferencijos susitarimus, kurie, nors ir netiesiogiai, lėmė Baltijos valstybių likimą – pasmerkė jas ilgiems okupacijos metams. Neatsitiktinai JAV prezidentas Ronaldas Reaganas 1985 m. rugpjūčio 16 d. pasirašė Kongreso priimtą Užsienio reikalų autorizacijos aktą. Vienas

iš šio dokumento skyrių išreiškia oficialų JAV požiūrį į Jaltos konferencijos susitarimus* – jame teigiama, kad SSRS nesilaikė Jaltos susitarimų ir neužtikrino Rytų ir Vidurio Europos šalyse laisvų rinkimų. O juk Jaltos konferencijos dokumente kalbama, kad būtina „kuo greičiau laisvais rinkimais sudaryti vyriausybes, atitinkančias žmonių valią, ir, kur bus reikalinga, palengvinti tokių rinkimų vykdymą“. Todėl pažymima, kad JAV nepripažįsta jokių vadinamųjų teisėtų įtakos sričių Europoje ir atsisako tai daryti ateityje. Kalbant apie Vidurio ir Rytų Europos tautas, paminimas prievartinis Baltijos šalių užėmimas. Reiškiamas viltis, kad „Rytų Europos tautos taikingu būdu atgaus apsisprendimo teisę ir teisę išsirinkti valdžią“, nes tai lemia tarptautiniai dokumentai – Atlanto chartija, Jungtinių Tautų Chartija, Europos saugumo ir bendradarbiavimo konferencijos Helsinkio baigiamasis aktas.

Cituotasis JAV administracijos dokumentas reikšmingas ir dar vienu aspektu. JAV lietuvių išeivijoje šis aktas išskleidė gandus apie Jaltos susitarimų panaikinimą. Tai būtų reiškę galimybę keisti Europos valstybių ir teritorijų sienas, taigi ir svarstyti Vilniaus krašto priklausymą. Dėl to nerimauta jau nuo 1983 m., kai Čikagoje vyko PLB seimas. Jame buvo pareikšta: „Gindamas Lietuvos teises į Vilnių ir siekdamas išlaikyti gerus santykius su mums draugiška ukrainiečių tauta, seimas atsiriboja nuo pasiūlymų panaikinti Jaltos susitarimus.“ Peržiūrėti sienas ir panaikinti Jaltos sutartį siūlė naujosios lenkų išeivijos organizacija „Pomost“^{***}. Aptartasis dokumentas padėjo galutinį taš-

* Kaip žinome, Jaltoje susitikę JAV prezidentas F. Rooseveltas, Didžiosios Britanijos ministras pirmininkas W. Churchillis ir SSRS liaudies komisarų tarybos pirmininkas Josifas Stalinas 1945 m. vasario 11 d. paskelbė Išlaisvintosios Europos deklaraciją, kuri nubrėžė bendrąsias Senojo žemyno politinių ir ūkinių problemų sprendimo gaires.

** „Pomost“ (lenk. *tiltas*) – 1979 m. JAV įkurtas jaunosios lenkų emigrantų kartos visuomeninis-politinis judėjimas, siekęs palaikyti ryšius su patekusia į sovietų įtaką tėvynės opozicija ir politine emigracija.

ką Amerikoje gyvenančių lietuvių ir lenkų diskusijoje. Jo tekstą parėmė JAV lietuvių bendruomenė, o lenkų išėivijos atstovai jam neprieštaravo.

Artinantis Jaltos konferencijos 40-mečiui VLIK'as irgi pateikė Jaltoje pasiektų susitarimų, nulėmusių dabartinę Baltijos šalių padėtį, vertinimą. Tam skirtame tarybos posėdyje, kuris vyko 1984 m. gegužės 12 d. Čikagoje, specialų pranešimą ta tema parengė dr. Domas Krivickas (1905–1999)⁴⁵. VLIK'o pareiškime Jaltos konferencijos klausimu pažymima, kad Išlaisvintosios Europos deklaracija garantuoja „suvereninių teisių ir savivaldos atstatymą toms tautoms, iš kurių prievarta tatai išplėšė agresinės valstybės“. Deja, agresorėmis savęs nelaike sąjungininkėmis Antrajame pasauliniame kare tapusios trys didžiosios valstybės. Toliau tvirtinama, kad Jaltos deklaracija buvo suformuluota bendrybėmis, o tai „įgalino Sovietų Sąjungą įgyvendinti Rytų ir Centro Europoje sovietizaciją“. Taip pat aptariami dokumentai, tiesiogiai susiję su Lietuva Lenkijos ir SSRS sienos apibūdinimo kontekste. Jaltoje buvo sutarta, kad „rytinė Lenkijos siena turėtų eiti Curzono linija su 5–8 klm. nuokrypomis Lenkijos naudai kai kuriose vietose“. Tuo remdamasis VLIK'as padarė tris išvadas: 1) teisės požiūriu Jaltos susitarimai tėra gairės ir „trečiųjų atžvilgiu, būtent Lietuvos, jie yra *res inter alios* aktai“, t. y. nei suteikia teisių, nei teigia pareigas; 2) Curzono linija Lietuvai yra nenaudinga, nes Lenkijai priskiriami Seinai, Punkskas ir kitos lietuviškos vietovės; 3) sovietų valdymas Rytų ir Vidurio Europoje prieštarauja Atlanto chartijai ir tautų apsisprendimo principams⁴⁶. Dokumento pabaigoje tvirtinama, kad Jaltos deklaracija padalijo Europą į Rytų ir Vakarų bloką ir užkirto kelią įgyvendinti Senajame žemyne laisvų valstybių bendruomenės idėją. LDT, irgi nepritardama Jaltos konferencijos susitarimams, siūlė ginti lietuvių teises į Vilnių

remiantis ryšiais su lenkais ir kiek įmanoma pasinaudojant palankia padėtimi Vatikane⁴⁷.

Toliau siekdamas išlaikyti Lietuvos laisvės bylą tarptautinėje plotmėje, VLIK'as vadovavosi požiūriu, kad labai svarbu palaikyti ryšius su sovietų valdomos Rytų Europos tautų išėiviais ir siekti jų sutarimo. Iš akiračio niekada nebuvo išleidžiami ir lenkų reikalai.

„SOLIDARUMO“ BANGAI ATŪŽUS

Lietuvių išėivija labai atidžiai stebėjo ir vertino politinius įvykius, devintajame dešimtmetyje prasidėjusius pačioje Lenkijoje. Štai 1980 m. VLIK'o metinis seimas, konstatuodamas politinėje, socialinėje ir ekonominėje srityse išsivyrąjančią tarptautinę įtampą, priėmė atitinkamas rezolucijas. Jose ne tik atspindėti tradiciniai Lietuvos laisvinimo siekiai, bet ir atkreiptas dėmesys į valdžios krizę kaimynų šalyje. Todėl VLIK'as išpareigojo atidžiai stebėti Lenkijos įvykius ir atitinkamai reaguoti į lenkų patriotų siekį „nusikratyti Maskvos dominavimo“⁴⁸. Kartu buvo pripažinta galima tiesioginė Lenkijos įvykių įtaka Lietuvai. Toliau reaguodamas į kaimynų šalyje kintančias aplinkybes joje paskelbus karo padėtį ir tikėdamas, kad šie įvykiai atsilies ir Lietuvai, VLIK'o pirmininkas dr. Kazys Bobelis (1923–2013) 1981 m. gruodžio 22 d. nusiuntė JAV prezidentui R. Reaganui telegramą. Joje pritariama JAV „tvirtai ir teisingai pozicijai“ ir teigiama: „Mes pilnai suprantame ir palaikome Lenkijos „Solidarumą“ ir jo principus, kadangi Lietuva ir kitos dvi Pabaltijo valstybės jau 40 metų neša sunkų Sovietų Sąjungos okupacijos ir priespaudos jungą.“⁴⁹

Į Lenkijoje besiplečiantį politinį „Solidarumo“ („Solidarność“) judėjimą dėmesį atkreipė ir JAV veikianti naujosios emigrantų iš Baltijos šalių kartos organizacija BATUN (angl. *Baltic Appeal to the United Nations*).

Savo to paties pavadinimo informaciniame leidinyje ji paskelbė įdomų „Newsweek“ Maskvos biuro vadovo Andrew Nagorskio straipsnį. Jame perteikiamas žvilgsnis iš Lietuvos į naujausius Lenkijos įvykius. Aptarus istorines lietuvių ir lenkų bendrybes, straipsnyje cituojamas neįvardytas lietuvių disidentas: „Mes pavydime lenkams ir džiaugsimės jų sėkme.“⁵⁰ Kartu lietuvių išeivijos jaunuomenė atskleidė, kad Lenkijos įvykiai („Solidarumo“ iškilimas, karo padėties įvedimas) pakeitė Vakarų šalių visuomenės požiūrį į Rytų Europą. Buvo pabrėžta, kad Vakarų Europa atsigręžė į rytinę žemyno dalį. Vadinas, „galima tikėtis paramos kovai dėl sovietų paglemžtų valstybių laisvės“⁵¹. Suprantama, kad tokios mintys stiprino bendrą Baltijos šalių ir lenkų išeivių siekį matyti savo tėvynes laisvas.

1983 m. vykusiame PLB seime buvo grįžta prie Vilniaus arkivyskupijos problemos – parengtas prašymas popiežiui Jonui Pauliui II. Jame dėkojama Šventajam Sostui už Lietuvos okupacijos ir aneksijos nepripažinimą ir prašoma prijungti Vilniaus arkivyskupiją prie Lietuvos bažnytinės provincijos, „išskyrus tą jos dalį, kuri yra į vakarus nuo dabartinės Lenkijos sienos“. Pažymima, kad toks veiksmas „labai daug prisidėtų prie pilno santykių išlyginimo ir nuoširdaus draugiškumo atstatymo tarp lietuvių ir lenkų tautų“⁵². Ši problema, kaip žinome, imta kelti jau aštuntajame XX a. dešimtmetyje, kai Šventuoju Tėvu tapo Jonas Paulius II.

Netrukus, 1987 m. gegužės 1 d., poziciją Vilniaus arkivyskupijos klausimu paskelbė ir VLIK'as⁵³. Savo pareiškimė šio organizacija aiškino lietuvių išeivijai Šventojo Sosto delsimą priimti sprendimą šiuo klausimu priešastis ir teigė, kad Vilniaus arkivyskupijos dalis, dabar esanti Lietuvos teritorijoje, faktiškai yra atskirta nuo Lenkijos bažnytinės provincijos. Tačiau Vatikanas nesiima šios padėties keisti, nes tai, pasak VLIK'o, lemia

tarptautinės aplinkybės – „dabartinės rytinės Lietuvos sienos yra Maskvos vienašališkai nustatytos“. Be to, Šventasis Sostas yra viena iš tų Vakarų valstybių, kurios nepripažįsta prievartinio Lietuvos prijungimo prie Sovietų Sąjungos, todėl „Vilniaus Arkivyskupijos klausimo sprendimas reikštų Lietuvos aneksijos prie Sovietų Sąjungos pripažinimą“⁵⁴. Anot VLIK'o, tikrai laisva Lietuva gali spręsti su savimi susijusius klausimus, todėl Vilniaus arkivyskupijos problemos sprendimas esant tokiai padėčiai reikštų paramą Kremliaus, spaudžiančio okupuotos Lietuvos Katalikų bažnyčią ir įgyvendinančio „savo imperialistinius tikslus“⁵⁵, politikai.

1984 m. buvo minimos 500-osios šv. Kazimiero mirties metinės. Ta proga PLB sukvietė į Romą lietuvius iš viso laisvojo pasaulio – Šiaurės ir Pietų Amerikos, Australijos ir Vakarų Europos. Gausiai susirinkę lietuvių išeivijos atstovai, palaikomi popiežiaus Jono Pauliaus II, čia surengė didelę šv. Kazimiero sukakties manifestaciją. Jie priminė pasauliui lietuvių tautos padėtį, jos lūkesčius, o Šventojo Tėvo pacituoti lietuviškos giesmės žodžiai „Marija, Marija, palengvink vergiją...“ dar labiau sustiprino tikėjimą laisvinimo veiklos pergale⁵⁶.

Suvokdama, kaip svarbu nuolat jausti politikos pulsą lietuvių gyvenamose šalyse, PLB nuo 1980 m. periodiškai ėmė rengti politines konferencijas. Į trečią tokią konferenciją, kuri vyko Niujorke 1984 m. gegužės 11–12 d., buvo pakviestas buvęs Lenkijos ambasadorius Japonijoje Zdzisławas Rurarzas (1930–2007). Jis sakė, kad sovietai siekia sunaikinti Baltijos tautas, bet kartu išreiškė viltį, kad Sovietų imperija neamžina, ir prognozavo, kad ji suirs dar devintajame dešimtmetyje. Lenkų atstovas pareiškė, kad Lenkija ir Lietuva turi būti nepriklausomos ir savarankiškos valstybės, ir patikino, kad jo šalis nepretenduoja į Vilnių ir neketina keisti esamų sienų⁵⁷. Konferencijoje buvo grįžta

prie Jaltos konferencijos susitarimų vertinimo. Kaip minėta, dar 1983 m. šeštasis PLB seimas pareiškė atsiribojantis nuo siūlymų panaikinti Jaltos susitarimus. Atsižvelgdamas į tai, kad JAV Kongresas lenkų išeivių organizacijos „Pomost“ iniciatyva rengė rezoliuciją, raginančią tuos susitarimus panaikinti, JAV lietuvių bendruomenės veikėjas A. P. Gureckas pateikė plačią šio klausimo analizę. Jis paminėjo, kad kiek anksčiau vyko JAV lietuvių bendruomenės Visuomeninių reikalų tarybos ir „Pomost“ įgaliotinio Adamo Kierniko konsultacijos, kuriose sutarta reikalauti, kad būtų nepripažįstamos dėl Jaltos susitarimų poveikio Europoje atsiradusios įtakos sritys⁵⁸. Be to, pranešėjas pabrėžė, kad „Lietuva Jaltos susitarimuose nėra minima“, todėl klaidinga tvirtinti, kad Jaltoje Lietuva buvo „parduota ar atiduota Stalinui“. A. P. Gurecko manymu, Lietuvos ir kitų dviejų Baltijos valstybių likimą nulėmė 1943 m. Teherano konferencija, kur „Rooseveltas užtikrino Staliną, kad Amerika dėl jų nekariaus“, ir atrišo SSRS vadovui rankas veikti visoje Rytų ir Vidurio Europoje⁵⁹.

Gvildenant Jaltos klausimą, buvo užmegzti PLB Visuomeninių reikalų komisijos ir Lenkijos pagrindžio organizacijos KOS (lenk. *Komitet Oporu Społecznego*)* ryšiai⁶⁰. Pagrindinė jų dialogo tema – Vilniaus klausimas. 1986 m. liepą į posėdį susirinkusi PLB Visuomeninių reikalų komisija apsvarstė santykių su lenkais perspektyvas ir priėmė „pareiškimą dėl Lietuvos–Lenkijos santykių sienų atžvilgiu“. Vienas šios problemos aspektų buvo Vilniaus arkivyskupijos klausimas, nes jis derėjo „su 600 metų krikščionybės įvedimo Lietuvoje minėjimo tikslais“⁶¹. Dokumente primenama, kad šiuo reikalu jau dukart buvo kreiptasi į Šventąjį Sostą, ir pažymima, kad išdėstyta pozicijai

yra pritaręs LDT atstovas prie Šventojo Sosto Stasys Lozoraitis (jaunesnysis, 1924–1994)⁶².

Visoje Lenkijoje išplitęs „Solidarumo“ judėjimas rūpinosi ir kaimyninių rytų tautų padėtimi, formavo palankų požiūrį į jas. Vienas tokios veiklos liudijimų – „Solidarumo“ veikėjo susitikimas su LDT atstovais. 1985 m. kovą S. Lozoraitis (jaun.) Romoje priėmė „Solidarumo“ pasiuntinį (pavardė nežinoma)⁶³. Šis įteikė lietuvių diplomatui leidinį apie Lietuvą ir atskleidė sunkią Lenkijos pogrindžio padėtį šalyje viešpataujant sovietų palaikomam kariniam režimui. Lenkų atstovas sakė, kad jo tėvynainiai turėtų imti pavyzdį iš Lietuvos ir tenykščio pasipriešinimo. Abiem pašnekovams išsakius požiūrį į Jaltos susitarimus, „Solidarumo“ atstovas pareiškė, „kad Vilniaus klausimas išspręstas Lietuvos naudai ir gal tik vienas kitas senesnių lenkų arba užsienio organizacijų vis dar laikosi senų požiūrių“. Šiame pokalbyje dar kartą pabrėžta, „kad lenkai turi pasidaryti tam tikra baze už geležinės sienos“, nes jie mažiau suvaržyti judėdami tiek į Vakarus, tiek į Rytus⁶⁴.

Kai JAV Kongresas priėmė rezoliuciją, išreiškiančią oficialų JAV požiūrį į Jaltos konferencijos susitarimus, „Pomost“ paskelbė kaimyninėms rytų tautoms svarbų pareiškimą, kuriame teigiama: „Mes pilnai pripažįstame dabartinę Lenkijos teritorinę *status quo* kaip teisingą ir reikalingą sprendimą, vedantį į pastovią taiką ir tarpusavio susipratimą tarp Gudijos, Lietuvos, Lenkijos ir Ukrainos tautų.“⁶⁵ Suprantama, tai viltinškai nuteikė lietuvių išeiviją ir skatino stiprinti ryšius su kaimynais.

1987 m. vykusioje politinėje konferencijoje PLB vėl išsakė siekį glaudžiau bendradarbiauti su priklausomomis nuo sovietų tautomis, taip pat, paminėdama Lenkijos

* Demokratinė opozicinė organizacija, 1982–1989 m. veikusi Lenkijos Liaudies Respublikoje.

pogrindžio organizacijų požiūrį į esamų rytinių Lenkijos sienų pripažinimą, palaiškė dialogo su lenkų tiek pogrindžio, tiek išėivijos atstovais idėją. 1988 m. vykusiame septintajame PLB seime polemizuojant dėl santykių su lenkais perspektyvos pabrėžtas noras, „kad jie [lenkai] pilnai ir be sąlygų pripažintų ir gerbtų Lietuvos nepriklausomybę ir teritorinį integralumą su sostine Vilniumi ir Vilniaus kraštu kaip vientisa ir neatskiriama Lietuvos dalimi“⁶⁶. Kartu išsakyta PLB nuostata, kad Lenkijos ir Lietuvos siena turėtų atitikti „istorinę ribą, kuri galiojo iki paskutiniojo jungtinės Abiejų Tautų Respublikos padalinimo 1795 m., ten, kur ji nėra jokia sutartimi pakeista“.

Užglaistyti lietuvių ir lenkų santykių netolygumus bei numatyti tolesnio bendradarbiavimo galimybes daug padėjo Romos pasitarimas, vykęs 1988 m. balandžio 30–gegužės 1 d. Lenkų pusei jame jau atstovavo įtakingi pačios Lenkijos mokslininkai ir visuomenininkai: istorikas prof. Jerzy K. Kłoczowski (1924–2017), publicistas ir redaktorius Marcinas Królis, kun. Marianas Radwanas, Lenkijos seimo narys, teisininkas prof. Stanisławas Stomma (1908–2005) ir istorikas prof. Zbigniewas Wójcik (1922–2014), taip pat Italijoje gyvenanti lenkų visuomenininkė Wanda Gawronska. Iš lietuvių pasitarime dalyvavo šie žymūs išėivijos veikėjai: diplomatai S. Lozoraitis (jaun.) ir Kazys Lozoraitis (1929–2007), profesoriai kun. Paulius Rabikauskas (1920–1998) ir Tomas Venclova bei A. P. Gureckas (du pastarieji atstovavo PLB)⁶⁷. T. Venclova savo kalboje sulygino Vilniaus reikšmę lietuviams su Jeruzalės svarba žydams. Lenkų pusė į tai atsakė, „kad iš tikro Vilniaus konfliktas esąs baigtas, Vilnius priklauso Lietuvai ir Lenkijos visuomenė su tuo esanti susitaikiusi“⁶⁸. Tai užfiksuojant sutarta, kad lenkai parengs pareiškimo dėl lietuvių ir lenkų santykių projektą, o vėliau, kai su juo susipažins lietuvių

atstovai, dokumentas bus paskelbtas viešai. Šiame susitikime aptarta ir galimybė išleisti abiejų tautų kalbomis knygu apie lietuvių ir lenkų santykius, rūpintis tiek lietuvių, tiek lenkų paminklais, kviesti lietuvių studentus studijuoti Liublino katalikų universitete. Be to, abi pusės atmetė idėją kurti atnaujintą Lenkijos–Lietuvos uniją ar jungtis į Rytų Europos federaciją bei pasisakė už bendros visai Europai politinės ir ekonominės struktūros kūrimą⁶⁹.

Lietuvoje tuo metu jau įsisiūbavo Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdis (toliau – LPS), į lietuvių ir lenkų santykių svarstymą įsitraukė ir pačios lietuvių tautos atstovai. Todėl minėtasis pareiškimas tapo dviem atvirais laiškais, kurie buvo pasirašyti šalių sostinėse Varšuvoje ir Vilniuje. Laiške „Bičiuliams lietuviams“, kurį pasirašė lenkų politikos, visuomenės ir kultūros veikėjai, aiškiai pareiškama, kad „Lenkijoje niekas nekeltia teritorinių pretenzijų dėl tų žemių, kurios tarpukario laikais priklausė Lenkijos valstybei“. Taip pat sakoma, kad lenkams turi būti sudarytos sąlygos „turėti užtikrintas dvasines, istorines, kultūrinės bei materialines teises būti, dalyvauti lenkiškame palikime Vilniuje ir Lietuvoje“, o šie savo ruožtu kviečiami „atlaidumui, išmintingumui, draugystei“⁷⁰. Atsakomąjį laišką „Bičiuliams lenkams“ pasirašė LPS veikėjai. Jame rašoma: „Lietuva gerai žino, ką per šimtmečius ji gavo iš Lenkijos, lygiai kaip Lenkija – ką ji gavo iš Lietuvos. Nepakeičiamas mūsų praeities paveldas įpareigoja mus ir ateičiai.“ Primenant, kad „mūsų nesutarimai“ parankūs tik trečiosioms jėgoms, viliamasi, kad „Lenkija visada gerbs Lietuvos valstybės nepriklausomybę ir integralumą su sostine Vilniumi“, o kartu patikinama, kad „laisva ir demokratiška Lietuva bendradarbiaus su laisva ir demokratiška Lenkija“⁷¹.

Bičiuliškiems abiejų tautų atstovų laiškamams, kuriuose keliamos lietuvių ir lenkų

sugyvenimo idėjos ir viltys draugiškai bendradarbiauti, kai jų šalys išsilaisvins, netrukus buvo pritarta PLB pareiškime⁷².

Taip emigracijoje atsinaujinę lietuvių ir lenkų santykiai pamažu buvo gludinami, o kai galiausiai jie nusistovėjo ir sutvirtėjo politiniai ryšiai, jau žlungant SSRS blokui, iniciatyvą perėmė Lietuvoje ir Lenkijoje gyvenantys tautų atstovai.

IŠVADOS

Lietuvių ir lenkų Vakaruose plėtotus ryšius galima apibūdinti trimis aspektais: 1) lietuvių išeivijos politinių vadovų susitikimai su Lenkijos emigracinės vyriausybės atstovais; 2) lietuvių emigrantų organizacijų dalijimasis nuomonėmis su atitinkamomis lenkų institucijomis Vakaruose; 3) lietuvių išeivių bendravimas su garsiais lenkų emigrantais.

Lietuvai paradus nepriklausomybę Jungtinėse Valstijose senosios lietuvių išeivijos sukurtoji ALT pirmiausia ieškojo ryšių su kaimyninių tautų atstovais. Taip buvo užmezgti santykiai su analogiška lenkų organizacija – Amerikos lenkų kongresu. Dar Antrojo pasaulinio karo metais Lenkijos emigracinė vyriausybė iškėlė tezę, kad ateities Lenkijos saugumą būtina sieti su Lietuvos nepriklausomybe.

Suverenias Lietuvos teises užsienyje nuosekliai gynusio VLIK'o atstovas V. Sidzikauskas 1947 m. užmezgė ryšį su Lenkijos emigracinės vyriausybės atstovu A. Tarnowskiu. Derybose buvo pabrėžta, kad bendras abiejų tautų siekis – atgauti nepriklausomybę, o ginčytini klausimai turi būti sprendžiami tik taikiomis priemonėmis.

Šeštajame dešimtmetyje mezgėsi JAV lietuvių sukurto LLK ir Lenkijos politinės tarybos ryšiai. Pavyzdžiui, 1954 m. sausio 18 d. vykusiame šių organizacijų susitikime buvo aptarta tarptautinė padėtis, įvertinta

sovietų politika bei galimybė Lietuvai ir Lenkijai išsilaisvinti. Lietuvių išeivija pasiūdojo lenkų išeivių pasiūlyta galimybe tarpininkauti siunčiant sovietų draudžiamas knygas į Lietuvą. Taip atsirado, galima sakyti, naujųjų laikų knygnešystė.

Netrūko ir pavienių iniciatyvų, skatinančių lietuvių ir lenkų dialogą. Šeštojo dešimtmečio viduryje Vakaruose leidžiamo lenkų žurnalo „Kultura“ puslapiuose pasirodė straipsnių apie galimybę sugyventi lietuvių ir lenkų tautoms. Jų autoriai buvo J. Girnius, J. Giedroycas, J. Iwanowski, T. Katelbachas, vėliau – Cz. Miloszas, Z. Rurarzas, T. Venclova.

Nuosaukiausiai lietuvių ir lenkų tautų viltys buvo reiškiamos pasitelkus Rytų ir Vidurio Europos tautų išeivių junginį PETA, įkurtą 1954 m. JAV. Ši organizacija reguliariai susitikinėjo su Amerikos administracija, kur aiškiai išsakė savo tautų siekius. Ji ypač prisidėjo prie to, kad Vakarai moraliai ir politiškai remtų Rytų ir Vidurio Europos tautas, o Rytų Europoje stiprėtų pasipriešinimo sovietams judėjimas.

Lietuvių ir lenkų emigrantų ryšiai nenutrūko per visą Lietuvos laisvinimo sąjūdžio Vakaruose laikotarpį. Aštuntajame dešimtmetyje, 1978 m. spalio mėn., taigi dar „Solidarumo“ priešaušryje, Paryžiuje lenkų politikas J. Giedroycas susitiko su VLIK'o pirmininku dr. J. K. Valiūnu. Tada buvo iškelta mintis pasirašyti lietuvių ir lenkų draugiškumo deklaraciją.

Devintajame dešimtmetyje, kai vis tikresnė darėsi viltis, kad Lenkija, o vėliau ir Lietuva išsivaduos, tarp abiejų tautų darbotvarkės aktualijų atsirado Vilniaus krašto, Vilniaus arkivyskupijos, Vakarų Ukrainos ir Baltarusijos priklausomybės klausimai. Neatsitiktinai buvo įsitraukta į Jaltos konferencijos susitarimų svarstymą. Iš lenkų pusės aktyviausia diskusijų dalyvė buvo naujoji visuomeninė-politinė organizacija „Pomost“, iš lietuvių – PLB. Prie lietuviams palankios Vilniaus klausimo sprendimo

formuluotės daug prisidėjo popiežiaus Jono Pauliaus II įtaka.

Lenkijoje įsitvirtinus „Solidarumo“ judėjimui, o Lietuvoje kilus Persitvarkymo Sąjūdžiui buvo sutarta dėl Lenkijos rytinės sienos ir ryšiai, išsiplėtoję tarp dviejų tautų išeivių, peraugo į pačių tautų bendradarbiavimą.

Nuorodos

¹ J. Banionis, *Lietuvos laisvės byla Vakaruose 1975–1990*, Vilnius, 2002; To paties, *Lietuvos laisvinimas Vakaruose 1940–1975*, Vilnius, 2010; To paties, *Lietuvos laisvinimas Vakaruose po Helsinkio akto 1975–1994*, Vilnius, 2017.

² K. Tarka, „Derybos su Baltijos šalių atstovais. Emigracinė Lenkijos Respublikos vyriausybė ir Lietuvos, Latvijos ir Estijos emigrantai (1945–1956)“, *Pilietinis pasipriešinimas Lietuvoje ir Lenkijoje: sąsajos ir ypatumai 1939–1956*, Vilnius, 2004, p. 350–366; K. Tarka, *Konfrontacja czy współpraca? Litwa w polityce Rządu Polskiego na uchodźstwie 1939–1945*, Opole, 1998.

³ S. Łukasiewicz, *Trzecia Europa. Polska myśl federalistyczna w Stanach Zjednoczonych 1940–1971*, Warszawa–Lublin, 2010.

⁴ *Lietuvių ir lenkų santykiai išeivijoje 1945–1990 metais. Šaltinių publikacija*, Vilnius, 2014.

⁵ G. Milerytė, *Lietuvos ir Lenkijos santykių vizijos emigracijoje 1945–1990 m.*, Vilnius, 2018.

⁶ „1940 m. spalio 15 d. memorandumas“, in L. Šimutis, *Amerikos lietuvių taryba. 30 metų Lietuvos laisvės kovoje 1940–1970*, Chicago, 1971, p. 458; *Amerikos lietuvių istorija*, red. A. Kučas, Bostonas, 1971, p. 552.

⁷ L. Šimutis, op. cit., p. 89.

⁸ „Secretary Acheson urgend to ask investigation of soviet genocide“, *Lithuanian Bulletin*, 1951, Nr. 7–12, p. 7–8.

⁹ A. Budreckis, „Baltasis erelis – Lietuvos nepriklausomybės gynėjas per II pasaulinį karą“, *Aidai*, 1971, Nr. 5, p. 207–213.

¹⁰ A. Liekis, *Nenugalėtoji Lietuva*, t. 6, Vilnius, 2002, p. 24.

¹¹ VLIK'o 1945 m. gegužės 30 d. raštas Nr. 95, LCVA, f. 648, ap. 2, b. 308, l. 187.

¹² K. Tarka, „Derybos su Baltijos šalių atstovais. Emigracinė Lenkijos Respublikos vyriausybė ir Lietuvos, Latvijos ir Estijos emigrantai (1945–1956)“,

Apibendrinant galima pasakyti, kad Lietuvos laisvinimo sąjūdyje Vakaruose veikusios lietuvių išeivių politinės organizacijos, palaikydamos ryšius su lenkų emigrantų institucijomis, tiesė tiltus būsimai laisvų Lietuvos ir Lenkijos valstybių bendrystei.

p. 353; *Lietuvių ir lenkų santykiai išeivijoje 1945–1990 metais*, p. 61.

¹³ VLIK'as ir Lietuvos diplomatinė tarnyba išeivijoje. *Berno ir Paryžiaus konferencijos protokolai*, red. A. Petraitytė, Vilnius, 2004, p. 14.

¹⁴ VLIK'o ir Lietuvos pasiuntinių išeivijoje konferencijos, vykusios 1947 m. liepos 21–26 d. Berne, protokolai, LCVA, f. 648, ap. 2, b. 59, l. 8.

¹⁵ Ištrauka iš pirmosios konferencijos nutarimų: lenkų klausimas, *ibid.*, f. 668, ap. 1, b. 155, l. 29.

¹⁶ K. Tarka, „Derybos su Baltijos šalių atstovais. Emigracinė Lenkijos Respublikos vyriausybė ir Lietuvos, Latvijos ir Estijos emigrantai (1945–1956)“, p. 355.

¹⁷ V. Sidzikausko 1947 m. balandžio 25 d. laiškas VLIK'o Vykdomosios tarybos Užsienio reikalų tarnybai, LCVA, f. 668, ap. 1, b. 155, l. 6.

¹⁸ *Ibid.*

¹⁹ VLIK'o Vykdomosios tarybos 1947 m. kovo 14 d. rašto, adresuoto A. Tarnowskiui, nuorašas, *ibid.*, f. 648, ap. 2, b. 310, l. 52.

²⁰ List A. Tarnowskiego do V. Sidzikauskasa, 1947 03 14, IPMS, A.11.E./1166, *Lietuvių ir lenkų santykiai išeivijoje 1945–1990 metais*, p. 92–94.

²¹ V. Sidzikausko 1947 m. balandžio 25 d. laiškas VLIK'o Vykdomosios tarybos Užsienio reikalų tarnybai, LCVA, f. 668, ap. 1, b. 155, l. 6.

²² S. Lozoraičio 1947 m. gegužės 12 d. laiškas V. Sidzikauskui, *ibid.*, l. 7.

²³ VLIK'as ir Lietuvos diplomatinė tarnyba išeivijoje. *Berno ir Paryžiaus konferencijos protokolai*, p. 234; L. Jonušauskas, *Likimo vedami. Lietuvos diplomatinės tarnybos egzilyje veikla 1940–1991*, Vilnius, 2003, p. 178.

²⁴ V. Sidzikausko 1951 m. balandžio 28 d. laiškas M. Krupavičiui, LIIB, f. 54, l. 74.

²⁵ „Egzilinės lenkų vyriausybės prezidentas apie lietuvių–lenkų santykius“, *Žiburiai*, 1948, liepos 24, p. 3.

²⁶ „Lenkų užs. reik. ministeris A. Tarnovskis lietuvių–lenkų klausimu“, *ibid.*, 1948, rugsėjo 11, p. 1, 2.

- ²⁷ Ibid.
- ²⁸ *Lietuvių ir lenkų santykiai išėivijoje 1945–1990 metais*, p. 24.
- ²⁹ LLK programa (projektas), LCVA, f. 648, ap. 2, b. 320, l. 124.
- ³⁰ V. Sidzikausko 1963 m. gruodžio 25 d. laiškas J. Kardeliui, *ibid.*, b. 329, l. 59.
- ³¹ LLK 1954 m. sausio 18 d. *Pro Memoria*, *ibid.*, b. 321, l. 11; LIIB, f. 54, l. 191.
- ³² LLK 1954 m. kovo 22 d. *Pro Memoria*, LIIB, f. 54, l. 193.
- ³³ LLK 1954 m. balandžio 18 d. laiškas VK URT, LCVA, f. 648, ap. 2, b. 321, l. 35.
- ³⁴ LLK 1956 m. gruodžio 20 d. *Pro Memoria*, *ibid.*, b. 323, l. 139; V. Sidzikausko 1956 m. gruodžio 19 d. laiškas B. K. Balučiu, *ibid.*, l. 136.
- ³⁵ LLK 1959 m. balandžio 8 d. *Pro Memoria*, *ibid.*, b. 326, l. 19.
- ³⁶ Lietuvių politinė konferencija. Lietuvių–lenkų santykiai, 1954 m. gegužės 19 d., *ibid.*, f. 658, ap. 1, b. 50, l. 278–281.
- ³⁷ *Ibid.*, l. 280.
- ³⁸ „Dialogas tarp lenkų ir lietuvių“, *Į laisvę*, 1957, Nr. 13, p. 78.
- ³⁹ *Ibid.*, p. 79–80.
- ⁴⁰ „Redakcijos prierasas“, *ibid.*, p. 81.
- ⁴¹ VLIK'o valdybos 1978 m. gruodžio 9 d. pranešimas seimui, LCVA, f. 658, ap. 1, b. 55, l. 210.
- ⁴² *Ibid.*, l. 208; „VLIK'o valdybos pranešimas seimui“, *Naujienos*, 1978, gruodžio 22.
- ⁴³ List L. Mitkiewiczza do S. Raštikis, N.Y. 1968 06 05, Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius, f. 273-62.
- ⁴⁴ A. Gureckas, „Mūsų santykių su lenkais klausimu“, 1977, VDU LII, f. 41, ap. 8, b. 27, l. 20–24.
- ⁴⁵ „VLIKO tarybos posėdis“, *Eltos informacijos*, 1984, Nr. 6, p. 2.
- ⁴⁶ „VLIKO pareiškimas Jaltos klausimu“, *ibid.*, Nr. 5, p. 2–3.
- ⁴⁷ LDT (S. Lozoraičio) 1984 m. balandžio 3 d. *Pro Memoria*, LCVA, f. 648, ap. 2, b. 223, l. 245–247.
- ⁴⁸ „VLIK'o seimo, įvykusio 1980 m. gruodžio mėn. 13–14 d. Toronte, priimtos rezolucijos“, *Eltos informacijos*, 1981, vasario 9 (spec. laida), p. 1–2.
- ⁴⁹ „JAV Valstybės departamento raštas VLIK'ui“, *ibid.* gruodžio 22 (spec. laida), p. 2.
- ⁵⁰ „The View from Lithuania“, *BATUN* (inform. service), 1981, rugsėjo 26; LCVA, f. 656, ap. 2, b. 736, l. 63.
- ⁵¹ L. Kojelis, „Istorijos ratas sukasi“, *Į laisvę*, 1984, Nr. 90, p. 19.
- ⁵² „Prašymas Popiežiui Jonui Pauliui II dėl Vilniaus arkivyskupijos“, *Pasaulio lietuvis*, 1983, Nr. 8–9, p. 44.
- ⁵³ VLIK'o 1987 m. gegužės 1 d. pareiškimas Vilniaus arkivyskupijos klausimu, LCVA, f. 656, ap. 2, b. 893, l. 12.
- ⁵⁴ *Ibid.*
- ⁵⁵ *Ibid.*
- ⁵⁶ Švento Tėvo kalba Kazimiero 400-mečio minėjime, *ibid.*, f. 648, ap. 2, b. 223, l. 224.
- ⁵⁷ „Reikšminga LB konferencija New Yorke“, *Pasaulio lietuvis*, 1984, Nr. 6–7, p. 46.
- ⁵⁸ Žr. A. Gureckas, „Išryškintas Amerikos nusistatymas dėl Jaltos“, 1985, VDU LII, f. 6, ap. 8, b. 5875, l. 286–296.
- ⁵⁹ A. Gureckas, „Kas šiandien yra likę iš Jaltos susitarimų“, *Pasaulio lietuvis*, 1984, Nr. 8–9, p. 4–5.
- ⁶⁰ A. Gureckas, „Išryškintas Amerikos nusistatymas dėl Jaltos“, 1985, VDU LII, f. 6, ap. 8, b. 5875, l. 296.
- ⁶¹ „Vilniaus arkivyskupijos klausimas“, *Pasaulio lietuvis*, 1986, Nr. 8–9, p. 12.
- ⁶² „Dėl Vilniaus arkivyskupijos“, *ibid.*, Nr. 10, p. 21.
- ⁶³ LDT (S. Lozoraičio) 1985 m. kovo 16 d. *Pro Memoria*, LCVA, f. 648, ap. 2, b. 223, l. 291.
- ⁶⁴ *Ibid.*
- ⁶⁵ A. Gureckas, „Išryškintas Amerikos nusistatymas dėl Jaltos“, 1985, VDU LII, f. 6, ap. 8, b. 5875, l. 296.
- ⁶⁶ „PLB VII-tojo seimo sveikinimai, nutarimai, padėkos“, *Pasaulio lietuvis*, 1988, Nr. 11, p. 29.
- ⁶⁷ A. Gurecko 1988 m. gegužės 23 d. pranešimas apie pasitarimą Romoje, VDU LII, f. 41, ap. 8, b. 27, l. 5–8.
- ⁶⁸ *Ibid.*
- ⁶⁹ *Ibid.*, l. 8.
- ⁷⁰ M. Królio 1989 m. kovo 18 d. laiškas „List do Przyjaciół Litwinów“, VDU LII, f. 41, ap. 8, b. 9, l. 56; „Laiškas bičiuliams lietuviams“, *Gimtasis kraštas*, 1989, lapkričio 16–22, p. 2.
- ⁷¹ „Bičiuliams lenkams“, *Gimtasis kraštas*, 1989, lapkričio 16–22, p. 2.
- ⁷² PLB valdybos pirmininko V. Bieliausko 1989 m. gruodžio 9 d. pareiškimas, VDU LII, f. 41, ap. 8, b. 27, l. 19.

Juozas Banionis

SIGNS OF POLITICAL CONTACTS BETWEEN LITHUANIAN AND POLISH EMIGRANTS IN 1940–1990

Summary

After annexation of Lithuania by the USSR in 1940, Lithuanian diaspora politics in Western countries showed active participation in the movement for Lithuania's liberation. Maintenance of relations with emigrants from Eastern and Central European countries, which became dependent on the Soviet Union, was considered one of the factors of movement enhancement. All this had to contribute to consolidation of powers of all the nations of the aforesaid part of Europe, which were united by the similar goal: to seek liberation and restoration of independence of their homelands.

Next to close collaboration with Latvians and Estonians, who shared common destiny, the contacts of Lithuanians with Polish people, their historical neighbours, were of utmost importance. Lithuanian-Polish contacts in the West may be described from three perspectives. Firstly, meetings of Lithuanian political leaders with representatives of the Polish government in exile have to be mentioned. Secondly, exchange of opinions between Lithuanian emigrant organisations and relevant Polish institutions in the West is important as well as communication of Lithuanian emigrants with famous Polish personalities in emigration.

In the 1940s (1947) already, Vaclovas Sidzikauskas, a representative of the Supreme Committee for the Liberation of Lithuania (VLIK), which consistently protected the right of Lithuania's sovereignty abroad, established relations with Adam Tarnowski, a representative of Polish government in exile. The emphasis was laid on the common goal of both nations to restore the independence and on purely peaceful solution to contentious issues.

In the 1950s, the relations between the Committee for Free Lithuania (LLK) in the USA and Polish Political Council (Polska Rada Polityczna) were established. For example, during the meeting of 18 January 1954 they discussed international situation, evaluated the Soviet policies and discussed perspectives of liberation of Lithuania and Poland.

Individual initiatives, which promoted the dialogue between Lithuanians and Poles, were also frequent. As early

as the middle of the 1950s, the Polish journal "Kultura" published in Paris, already contained articles about perspectives of coexistence of Lithuanian and Polish nations written by Juozas Girnius, Jerzy Giedroyc, Jerzy Iwanowski, Tadeusz Katelbach, and later by Czesław Miłosz, Zdzisław Rurarz and Tomas Venclova.

The relationship between Lithuanian and Polish emigrants never ceased during the whole period of Lithuania's liberalisation movement in the West. In the 1970s (October 1978), even before emergence of "Solidarity", J. Giedroyc met Dr. Juozas K. Valiūnas, Chairperson of VLIK, in Paris. Then the idea of signing the declaration of friendship between Lithuanians and Poles was put forward.

In the 1980s, when liberation of Poland and later that of Lithuania were becoming more and more realistic, the agendas of both nations started embracing the relevant issues of dependence of Vilnius region, Archdiocese of Vilnius, Western Ukraine and Belarus, and it is not by chance that these issues were included into the agenda of the Yalta Conference as well. The most active participants in the discussions were new social-political organisation "Pomost" on the Polish side and the World Lithuanian Community (PLB) on the Lithuanian side.

The aspirations of the Lithuanian and Polish nations were expressed in the most moderate way through the Assembly of Captive European Nations (ACEN) founded in the USA in 1954 and consisting of Eastern and Central European nations. This organisation, which used to organize regularly the meetings with the US Administration and had clearly determined the goals of the nations, significantly contributed to formation of moral and political support from the West and strengthening of movement of resistance against Eastern Europe dependence on the Soviets.

To sum up, it can be stated that political organisations that participated actively in the movement for Lithuania's liberation in the West and maintained contacts with Polish institutions in exile built bridges for future alliance of free states of Lithuania and Poland.